

Veel vertier, weinig politiek¹

DIRK JAN WOLFFRAM

Much Pleasure, Little Politics

In his rich book *Plaatsen van beschaafd vertier* (Places of civilised pleasure) Jan Hein Furnée displays in a creative and exemplary manner the culture of the elite in The Hague in the nineteenth century. With his book he set a new standard for local cultural-historical research. However the book offers little additional value as a comparative approach is missing. Moreover, by choosing elite and bourgeois sociability as a point of departure, the book offers no new insights into the changes in nineteenth-century political culture.

93

In zijn rijke studie *Plaatsen van beschaafd vertier* legt Jan Hein Furnée op voorbeeldige en inventieve wijze de elitecultuur van het negentiende-eeuwse Den Haag bloot. Hiermee zet hij een nieuwe standaard voor lokaal cultuurhistorisch onderzoek. De verdere meerwaarde van het boek is echter gering door het ontbreken van een vergelijkend perspectief. Ook leidt de gekozen invalshoek van de elitaire en burgerlijke sociabiliteit niet tot nieuwe inzichten in de veranderingen in de politieke cultuur van de negentiende eeuw.

Je kunt je afvragen waarom in dit tijdschrift uitgebreide aandacht wordt besteed aan de handelseditie van een proefschrift dat al in 2007 werd verdedigd. Voor een bespreking zijn meerdere redenen aan te voeren. Auteur Jan Hein Furnée geldt als een autoriteit op het gebied van de geschiedenis van stadscultuur. Zijn boek is uniek in methode en gedetailleerde behandeling van de ontwikkeling van de verhoudingen tussen de standen binnen de Haagse stedelijke cultuur van de negentiende eeuw en het boek pretendeert een *crossover* te bieden tussen cultuurgeschiedenis en politieke geschiedenis. Mij gaat het hier vooral om de laatstgenoemde betekenis van het boek: die voor de geschiedenis van politiek. Mijn these is dat hoewel Furnée veel aspecten van de Haagse sociabiliteit in zijn boek duidt in termen van politiek, hij door zijn methodologische en impliciete theoretische keuzes, en door zijn schrijfstijl

nauwelijks bijdraagt aan een beter begrip van de ontwikkeling van het politieke in de negentiende eeuw.

Opmerkelijk proefschrift

Het proefschrift van Furnée trok ten tijde van de verdediging in 2007 enige aandacht. Het werk was bovengemiddeld volumineus, wat weerspiegelt dat Furnée er jarenlang aan had gewerkt, veel langer dan de vier jaar die een promovendus normaliter gegeven zijn. Furnée had bovendien al veelvuldig in binnen- en buitenland gepubliceerd over de Hofstedelijke cultuur in de negentiende eeuw, wat nieuwsgierig maakte naar zijn dissertatie. Maar wat vooral verbazing wekte was dat de Groninger geschiedfilosoof en politiek theoreticus Frank Ankersmit de promotor was, terwijl het proefschrift zich niet op het terrein van de geschiedfilosofie begaf, en slechts indirect refereerde aan de politieke geschiedenis. Ankersmit zelf vond de situatie destijds wel vermakelijk. Hij had persoonlijk bedongen dat Furnée met een vrije opdracht aan de slag kon gaan, en dan moest je als leermeester vervolgens niet alsnog je stempel op het proefschrift willen drukken. Maar opmerkelijk blijft het, want ook in de vuistdikke handelseditie die vijf jaar na de promotie verscheen, zoekt men vergeefs naar theoretische beschouwingen op het terrein van de geschiedbeoefening of over de aard van politiek. Zelfs een verwijzing naar het werk van Ankersmit kon er niet af in het toch zeer omvangrijke notenapparaat.

Maar de schijn bedriegt. Furnée's keuzes weerspiegelen impliciet wel degelijk de recente opvattingen van zijn promotor. Het boek past in de gekozen methode en narratieve stijl heel goed binnen Ankersmits meer recente benadering van de epistemologie van de geschiedschrijving. Je kunt het boek van Furnée lezen als de ultieme uitdrukking van het veelvuldig door Ankersmit aangehaalde adagium van Leopold von Ranke, de strijdkreet van het zuivere negentiende-eeuwse historisme: men dient het verleden weer te geven 'wie es eigentlich gewesen' is. Dat is inmiddels tot een cliché geworden. Bovendien zal geen historicus heden ten dage durven beweren dat hij kan wat Ranke voorschreef: doordringen tot het wezenlijke van de geschiedenis, tot een verleden zoals dat is ervaren door de tijdgenoten. De hedendaagse historicus, alweer op gezag van Ankersmit, kan er hooguit vanuit gaan dat het verleden zelf kenbaar is als historische sensatie, opgeroepen door datgene

1 Review naar aanleiding van Jan Hein Furnée, *Plaatsen van beschaafd vertier. Standsbesef en stedelijke cultuur in Den Haag 1850-1890* (Amsterdam 2012).

wat is overgeleverd uit het verleden zelf. De historicus dient vervolgens deze evocatie vorm te geven in een historisch betoog, dat tijd- en plaatsgebonden is.

Rijke *thick description*

Maar je kan natuurlijk wel proberen zo dichtbij als mogelijk bij dat verleden te komen. En dat doet Furnée met overgave in zijn boek. Zijn boek is een kruising van *thick description* en *micro-history*, zonder dat de auteur zich overigens veel lijkt aan te trekken van al hetgeen er over beide methoden is gedebiteerd. Het boek is een ode aan cultuurhistorisch vakmanschap. Het is het resultaat van een klassieke speurtocht in archieven en contemporaine publicaties, compromisloos en met engelengeduld uitgevoerd. Jan Hein Furnée toont een bewonderenswaardige inventiviteit en vasthoudendheid als het gaat om het bestuderen en interpreteren van bronnen. Hij brengt het verleden tot leven met grote empathie voor zijn vele hoofdpersonen. Als casus koos Furnée de sociabiliteit van elite en burgerij, tot uitdrukking komend in het levendige en zeer veranderlijke sociëteitsleven in de Hofstad. De drukte van het Haagse sociëteitsleven, het *dédain* en de afgunst tussen de standen, de onderhuidse spanningen op plaatsen waar de standen mengden, ze zijn haast voelbaar voor de lezer die bereid is zich onder te dompelen in Furnée's overrompelende reconstructie.

Het resultaat is opmerkelijk te noemen. De rijkdom van de analyse van de standsverhoudingen in negentiende-eeuws Den Haag is ongekend. Wellicht valt er het nodige aan te merken op het eclectische gebruik van een grote variatie aan bronnenmateriaal, dat soms leidt tot een op exegese lijkende interpretatiedrift. Soms zou een kritischer benadering van bronnen, vooral waar het de getuigenissen van tijdgenoten betreft, op zijn plaats zijn geweest. Maar dat valt eigenlijk allemaal in het niet door het simpele feit dat er geen uitspraak in het boek lijkt te staan die niet is gebaseerd op interpretatie van meerdere bronnen. Wij historici moeten ons behelpen met de beperkte hoeveelheid informatie die ons is overgeleverd uit het verleden, maar Furnée laat ons zien dat je op basis van die beperkte schriftelijke erfenis toch wel heel veel kan zeggen. Voor wat betreft bronnengebruik en -interpretatie zet Furnée met dit boek een nieuwe standaard voor lokaal onderzoek. Het verleden komt weer heel dichtbij.

Wellicht het meest pregnant komt dat naar voren in het hoofdstuk over het theater, waar koninklijke bemoeienis, programma's en publieksvoorkeuren worden gecombineerd met recettes van voorstellingen en de inrichting van schouwburgzalen in een bijna onnavolgbaar, maar toch dwingend exposé over de sociale achtergronden van theaterbezoekers (inclusief prostituees). De studie van Furnée laat zich lezen als een kroniek van de geleidelijke teloorgang van de maatschappelijke dominantie van de Haagse elite van adel, hofkringen en topfunctionarissen. Het is tevens een eerbetoon aan de gegoede Haagse

'Het is niet te ontkennen dat de dierentuin tevens eene pépinière tot vorming van politieke kiezers is geworden', in: Johan Gram, 'Haagsche kroniek', *Algemeen Handelsblad*, 22 april 1888.

Interieur van het hoofdgebouw van de dierentuin, 1867.

Collectie Haags Gemeentearchief.

burgerij en haar niet aflatende poging zich te verheffen tot het niveau van de benijde elite. Het boek is kortom een microstudie van sociale en culturele verheffing en van de hardnekkige gelijktijdige weerstand tegen sociale veranderingen. Alle lijnen komen bij elkaar in het hoofdstuk over de Haagse dierentuin. Daar komen de standsverschillen binnen de Haagse gegoede en wat minder gegoede standen aan de oppervlakte, standsverschillen die tot dan netjes gesegmenteerd waren verstoppt in de verschillende sociëteiten. Het diepe wantrouwen, de peilloze minachting en de torenhoge ambities die leefden binnen de verschillende standen komen naar buiten en laten zich niet meer temmen.

Geen analyse van politiek

Toch bekruipt je al lezende de vraag of Furnée in al zijn eruditie en inventiviteit niet te voorzichtig is geweest. Niet in zijn spectaculaire behandeling van het bronnenmateriaal, maar wel in het duiden van de bredere politieke implicaties van al hetgeen hij bijeen heeft gebracht. Ogenschijnlijk speelt politiek een belangrijke rol in het boek. Veel, heel veel in dit boek wordt door de auteur geduid als politiek. Elke bestuurswisseling gaat gepaard met een analyse van de politieke verhoudingen binnen de desbetreffende sociëteit. Dat werkt op dit microkosmosniveau fantastisch. Omdat Furnée de fascinerende resultaten van schier eindeloos prosopografisch onderzoek koppelt aan een minutieuze reconstructie van de ontwikkeling van de burgerlijke sociabiliteit op basis van alle beschikbare archiefmateriaal, krijgen we een haarfijn inzicht in de menselijke verhoudingen in de Hofstad. De mechanismen van in- en uitsluiting worden blootgelegd, waarbij zelfs op basis van niet meer dan wat zorgvuldig bijeengebrachte snippers archiefmateriaal een helder beeld wordt geschetst van de genderverhoudingen. Geen geringe prestatie in een studie gewijd aan een samenleving waarbinnen vrouwen systematisch werden geweerd uit het openbare leven.

Maar 'politiek' is feitelijk alleen een analytisch begrip als Furnée de machtsverhoudingen binnen zijn sociëteiten, theaters, dierentuin en de Scheveningse strandbadorganisatie onder de loep neemt. Op dit microniveau kan hij haarfijn laten zien hoe scherp de machtsstrijd kon zijn tussen voor ons nauwelijks van elkaar te onderscheiden sociale lagen, over ogenschijnlijke futiliteiten als het roken in de sociëteit, de selectie van jonge acteurs of de beplanting van de dierentuin. Op dat soort van machtsstrijd mag je de terminologie van het politieke loslaten. Maar daarmee is nog niets gezegd over politiek als strijd in de openbaarheid om de macht. Furnée refereert weliswaar bij voortduring aan debatten in de gemeenteraad, maar zijn boek gaat nergens echt in op de relatie tussen verschuivingen in de standsverschillen en gemeentepolitiek of landelijke politiek.

Tekenend is dat de functie van kamerlid, raadslid, wethouder, minister of burgemeester alleen genoemd wordt als achtergrondinformatie bij de duiding van de sociale positie van deze protagonisten binnen het Haagse sociëteits- en verenigingsleven. Zo gauw het gemeentebestuur aan de orde komt, volstaan anonieme aanduidingen voor dezelfde functionarissen. Het stadhuis is geen *locus* in deze studie. Het is zo opvallend, dat het niet anders kan zijn dan dat Furnée bewust heeft gekozen voor deze stijlfiguur van het anonimiseren van politieke instituties. Maar tegelijkertijd wordt daardoor niet duidelijk hoe de sociëteiten, theaters en dierentuin- en strandbadorganisaties een politieke leerschool vormden voor een opkomende middenklasse, een aspect dat Furnée in de inleiding van het boek wel degelijk naar voren brengt als een van de kernvragen. De doorvertaling van de complexe machtsverhoudingen in alle behandelde gremia naar de gemeentepolitiek en de landelijke politiek wordt in feite niet gemaakt. Het gaat de auteur in dit boek niet om de georganiseerde politiek. Zelfs als die er toe doet, zoals in de kwestie van de locatie van de dierentuin, komt zij nauwelijks aan bod. Zo gefascineerd als Furnée is door de institutionalisering van standsverhoudingen in de sociëteiten van de Hofstad, zo schetsmatig is de behandeling van de formele bestuurlijke instituties.

Standsverhoudingen en politiek

Dat is jammer, want Furnée concentreert zich op de periode waarin dit soort van sociale en culturele processen mede bepalend waren voor de ontwikkeling van het politieke systeem in Nederland. Daarbij gaat het me niet zozeer om het vrij platte thema van de sociale mobiliteit op zich. Furnée geeft zelf terecht aan dat zijn analyse van de sociale verhoudingen in Den Haag aantoont dat het dominante beeld van starre negentiende-eeuwse standsverhoudingen niet te handhaven valt. Uitgerekend in de Hofstad, die toch bekend stond om het rigide standsdenken, blijkt het sociale verkeer tussen de standen veel intensiever geweest dan we op basis van de getuigenissen van chroniqueurs en romanschrijvers geneigd waren te denken.

Veel belangrijker is de doorwerking van opvattingen over standsverhoudingen in ideeën over politiek. Zoals genoegzaam bekend mag worden verondersteld verschoven opvattingen over wie tot de politieke natie behoorde flink in het tijdvak dat Furnée onder de loep neemt. Het getrapte systeem van politieke vertegenwoordiging bestendigde en versterkte tot 1848 de dominante positie van de hoogste klassen. ‘1848’ veranderde weliswaar feitelijk weinig aan deze dominantie, maar de grondwetswijziging maakte wel de weg vrij voor politieke participatie van de burgerij. De regeling van het kiesrecht onmiddellijk na de grondwetswijziging van 1848 leverde een stelsel op waarin het kiesrecht aanvankelijk zo mogelijk nog restrictiever en nog meer standgebonden werd toegekend dan vóór die tijd. Thorbecke was

nu eenmaal geen democraat en vond dat welstand de belangrijkste indicator was voor politiek oordeelsvermogen. Die opvatting werd door velen gedeeld, maar ging schuiven in de daaropvolgende decennia en daar droegen processen zoals Furnée die heeft blootgelegd in Den Haag ongetwijfeld aan bij. Zo bezien heeft de thematiek van het boek van Furnée grote betekenis voor de politieke geschiedenis. Maar de duiding en doorvertaling worden aan de lezer en aan toekomstige onderzoekers overgelaten.

Vergelijking ontbreekt

Furnée heeft dus een kans gemist omdat hij vooral beschrijft en nauwelijks verklaart. Hier ligt in bredere zin ook de belangrijkste beperking van dit boek. Furnée's casus is uniek, zo lijkt het. Vergelijken doet hij niet, wat de zeggingskracht van zijn boek vermindert. Hoe bijzonder is het eigenlijk, wat in de Hofstad gebeurt? Is de ontwikkeling van de Haagse sociabiliteit vergelijkbaar met die in de hoofdstad? In het werk van bijvoorbeeld Theo van Tijn en zeker in de prachtige *Geschiedenis van Amsterdam* onder redactie van Piet de Rooij zijn hiervoor talloze aanknopingspunten te vinden. Wellicht nog interessanter zou een vergelijking met het nabijgelegen Rotterdam kunnen zijn, waar de gegoede burgerij niet hoefde op te boksen tegen een zittende elite van adel, officieren en topambtenaren. En hoe zit het met steden elders in Europa? Furnée is een groot kenner van de internationale literatuur over stadsgeschiedenis, zo weten we uit zijn bijdragen aan het tijdschrift *Stadsgeschiedenis* waarvan hij hoofdredacteur is. Maar van die eruditie is niet veel terug te vinden in zijn boek. Waarom is bijvoorbeeld zo weinig gedaan met het inmiddels klassieke werk van Simon Gunn? De Britse historicus schreef over dezelfde tijd, over soortgelijke problematiek en verbond daar conclusies aan die getoetst zouden kunnen worden aan de Haagse casus. Furnée kent Gunn en verwijst naar Gunns klassieker uit 2000 over de openbare cultuur van de Victoriaanse middenstand², maar negeert feitelijk diens uitgangspunten. Gunn schrijft weliswaar over de opkomst en neergang van de middenklasse in Britse industriesteden, en Den Haag vertoonde bepaald niet de dynamiek behorend bij industrialisatie. Maar Gunn heeft met kracht bepleit dat de ontwikkeling van de openbare ruimte, en de verschuiving van besloten sociëteitsleven ('clubland') naar publieke manifestaties van sociale verhoudingen zoals in de Haagse dierentuin, de theaters (bij Gunn de 'concert hall') en op het Scheveningse strand, systematisch op elkaar betrokken kunnen worden. Waar Gunn zijn studie opzette vanuit het perspectief van de 'middle

2 Simon Gunn, *The Public Culture of the Victorian Middle Class: Ritual and Authority in the English Industrial City, 1840-1914* (Manchester 2000).

class' zou een beschouwing langs soortgelijke lijnen van de Haagse spanning tussen elitecultuur en de drang tot opwaartse sociale en culturele mobiliteit van de middenklasse meer reliëf hebben kunnen krijgen. Furnée's drang naar volledigheid zit hem hier in de weg. Door alle prachtig beschreven nuances raken we het zicht op de grote lijnen kwijt en weten we feitelijk nog steeds niet in hoeverre de relatie tussen standsbesef en stedelijke cultuur in 1890 nu werkelijk verschilde van die in 1850. Opmerkelijk is daarbij dat Furnée zelf al in 2001 in een door Gunn en die andere voorman van de *urban history*, Robert Morris, geredigeerde bundel in feite veel scherper en analytischer conclusies trekt over de relatie tussen de ontwikkeling van stedelijke ruimte en verschuivingen in sociale segregatie en integratie dan in het hier besproken boek.³

Bovengenoemde opmerkingen zijn niet meer dan kanttekeningen in de marge van een rijke en unieke studie. Furnée heeft een prachtig boek geschreven dat ook mooi is uitgegeven, zij het dat er kennelijk geen nauwgezette eindredactie heeft plaatsgevonden, gezien een aantal kleine slordigheden in de tekst. Hopelijk leidt het tot een hernieuwde belangstelling voor de relatie tussen standsverhoudingen en politieke ontwikkelingen. Want met *Plaatsen van beschaafd vertier* is hierover bepaald nog niet het laatste woord gezegd. ◀

Dirk Jan Wolffram (1959) is hoogleraar in de geschiedenis van bestuur en politiek in de Moderne Tijd en vice-decaan van de Faculteit der Letteren Rijksuniversiteit Groningen. Zijn onderzoeksgebied omvat: lokale en nationale sociale en politieke geschiedenis, geschiedenis van ruimtelijke ordening. Recente publicaties: Dirk Jan Wolffram, 'Populisme verleden tijd?', *BMGN - The Low Countries Historical Review* 127:2 (2012) 55-74; Dirk Jan Wolffram, 'The Modern City: Migration, Social Control and Planning, 1850-Present', in: Leo Lucassen en Wim Willems (eds.), *Living in the City: Urban Institutions in the Low Countries 1200-2010* (New York, Abingdon 2012) 147-167; Dirk Jan Wolffram, 'Witte pakken en integraalhelmen. Waarheidsvinding in de tweede golf van parlementaire enquêtes, 1983-2003', in: C.C. van Baalen e.a. (eds.), *Waarheidsvinding en waarheidsbeleving. Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2010* (Amsterdam 2010) 63-74. E-mail: d.j.wolffram@rug.nl.

3 Jan Hein Furnée, 'Bourgeois Strategies of Distinction: Leisure Culture and the Transformation of Urban Space: The Hague, 1850-1890', in: Simon Gunn en Robert J. Morris (eds.), *Identities in Space: Contested Terrains in the Western City since 1850* (Aldershot 2001) 204-227.